

Ateista humanizmus és posztmodern kultúra

(2012. május 15, MKPK székháza, OKGyK rendezvénye)

A pápa által meghirdetett új evangelizálás egyik célkitűzése, hogy az ún. Nyugati világban egyre terjedő ateizmussal szembenézzen, válaszoljon kihívásaira és párbeszédet kezdjen a jó szándékú nem hívőkkel. Az ötven évvel ezelőtt megnyílt II. Vatikáni zsinat – az Egyház és a mai világ kapcsolatával foglalkozva – az ateizmust korunk legsúlyosabb jelenségének mondta. A *Gaudium et spes* k. konstitúció három pontban (19–21.) foglalkozik a mai istentagadással, leírva annak fajtáit, kutatva gyökereit, majd arról ír, hogy milyen legyen az Egyház, a katolikusok magatartása az ateizmussal szemben. Megkülönbözteti a rendszereket, ideológiákat az élő emberektől; a merev rendszerekkel nem, de a kereső emberekkel lehetséges a párbeszéd. A zsinat tehát – VI. Pál első, *Ecclesiam suam* kezdetű enciklikája (1964) nyomán – sürgette a párbeszédet nemcsak az elszakadt keresztény testvérekkel, hanem a nem keresztény vallásokkal és a nem hívőkkel is.*

*VI. Pál meglátásai hatással voltak a *Gaudium et spes* megszövegezésére is. *Az enciklika magyar fordítása* in Kránitz Mihály (szerk.): *Az Egyház küldött*: Bp. 2009, 135–184. Az ateizmusról: 176–177.

Párbeszéd az ateista világgal?

A zsinati okmány az ateizmus válfajairól, a rendszereiről írva nem nevezi meg, csak körülírja a marxista-kommunista ateizmust, illetve egy jegyzetben utal XI. Pius 1937-es *Divini Redemptoris* kezdetű enciklikájára, amely elítélte az ateista kommunizmust. Ismeretes, hogy a nemzetközi politikai enyhülés és a zsinati „aggiornamento” légkörében egy ideig megszervezték a keresztény-marxista párbeszéd találkozóit. Erről csak annyit, hogy idővel keresztény részről bizonyos túlzásokba estek (pl. Latin-Amerikában az ún. felszabadítás-teológia), amikor a marxista társadalmi elemzést és felszabadítási praxist kritikátlanul elfogadták. A közép-keleti európai kommunista országokban pedig marxista oldalról ürügyként használták fel a dialógust, miként az erre támaszkodó Ostpolitikot is, hogy kendőzzék a totalitárius rendszer ember- és vallás (egyház)-ellenes intézkedéseit. Mindez a kommunizmus bukása után nyilvánvaló lett.

De most általában az ateizmussal, annak bármely válfajával szembeni magatartásunkról szeretnék szót ejteni az említett zsinati okmány (GS 19–21) szellemében.*

* Vö. Szabó Ferenc: *Az ember és világa*, új kiadás: Máltai Szeretetszolgálat, Bp. 2011. A *Gaudium et spes* k. konstitúció kommentárja.

A zsinat egyháza, amikor elítéli az istentelen és ezért embertelen ateista rendszereket, akkor a dialógust és az együttműködést sürgeti minden hívő és nem hívő emberrel. Figyelmeztet arra, hogy a hívőnek is részük lehet az ateizmus létrejöttében, „amennyiben a hitre nevelés elhanyagolásával vagy a tanítás meghamisításával, esetleg vallási, erkölcsi és társadalmi életük fogyatékoságával inkább eltakarják, mint föltárják Isten és a vallás igazi arcát.” Az ateisták sokszor a hamis istenképet utasítják el, és valláskritikájuk a hívőket hitük, istenképük megtisztítására ösztönözheti.

Most pedig a kiváló zsinati teológustól, a jezsuita Henri de Lubac-tól veszek át néhány gondolatot, aki a *Gaudium et spes* k. konstitúciót kommentálva mélyrehatóan foglalkozik az Istent és embert tagadó ateizmussal, illetve az ateizmussal szembeni helyes keresztény magatartásról.**

** *Athéisme et sens de l'homme*, 1967. – P. de Lubac már 1944-ben közzétett egy azóta bestselleré lett munkát: *Le drame de l'humanisme athée* = „Az ateista humanizmus drámája” címmel.

A dialógus sohasem jelentheti a megalkuvást, a keresztény önazonosság feladását, a nézetek összerosását (az ökumenizmusban az „irénizmust”, tehát a minden áron való békülést, vagy a vallásközi párbeszédben a szinkretizmust, a vallási igazságok keverését.) Továbbá az igazi párbeszédben nem ítéljük el apriori a másik felet, az ateista partnert, kerüljük a sértő polémiát és az üres fecsegést

H. de Lubac szerint három szóval jellemezhetjük az ateistákkal folytatandó helyes párbeszédet: *dialógus*, *szembesülés*, *harc*. Ha helyesen értjük a három kifejezést, egyáltalán nem zárják ki egymást, hanem inkább feltételezik, kiegészítik – összekapcsolódnak. Nem kell szégyellenünk, hogy az ateizmussal való konfrontációban a harcra is felkészülünk. Nem az ateisták személyét támadjuk, hanem az ateizmust. Persze lelki fegyvereket használunk. Legelőször pedig önmagunk ellen fordítjuk e fegyvereket, a bennünk rejtőzködő ateizmust vagy hamis istenképet igyekszünk legyőzni. Mert a hit és a hitetlenség határvonala tulajdonképpen mindannyiunk szívén keresztül húzódik. A hívő magatartása, amikor szembesül az ateizmussal, vagy az ateista őt támadja, nem lehet más, mint a harc: harc Istenért, – hangsúlyozza H. de Lubac. Példának a tudós gondolkodó, rendtársa és barátja,

Teilhard de Chardin magatartását idézi. A neves paleontológus a tudományos világban forgolódott, sok barátot szerzett nem hívő tudósok körében is. Ő jelentette ki – nem titkolta –, hogy „*harcban áll a személyes Istenért*”.

A hívőnek el kell fogadnia a vallás, hite elleni jogos kritikákat, meg kell szabadulnia minden farizeizmustól, és hiteles tanúságtételre kell törekednie. És szüksége van alázatra: ez a hitben való szilárdság feltétele. Mert hitünk nem emberi érték, valami biztos tőke, hanem Isten kegyelmi ajándéka. Értelmes, de nem az ész szüleménye, abszolút misztérium, amelyet mindig el kell mélyíteni a feltámadt Krisztus Lelke erejében, meg kell tisztítani a babonás elemektől, és szeretetben kell gyümölcsöztetni.

H. de Lubac írja *Paradoxes* c. aforizmagyűjteményében: „Mindig elismerni, hogy többé-kevébé hitetlen vagyok, bírálni a hitemhez tapadt hibákat, soha nem elégedni meg hitem minőségével, kizárni hívő magatartásomból minden farizeizmust. De mindez nem jelenti azt, hogy a hitetlenségnek részben igaza van; éppen ellenkezőleg: ezzel ténylegesen megmutatom, hogy nincs igaza.”

VI. Pál első, *Ecclesiam suam* k. enciklikájában (1964) kifejtette az Egyház és a modern világ párbeszédére vonatkozó elveit, amelyek hatással voltak a *Gaudium et spes* megszövegezésére is. *Az enciklika magyar fordítása* in Kránitz Mihály (szerk.): *Az Egyház küldött*: Bp. 2009, 135–184. Az ateizmusról: 176–177.)

Montini pápa 1965-ben egyik beszédében hangsúlyozta, hogy a „testvériség párbeszédét” annak a meggyőződésnek kell vezérelnie, hogy a hit nem a keresztények kizárólagos java, tulajdona. Mivel hitünk Isten ajándéka, nem jogosít fel semmiféle felsőbbrendűsége

A személy és a szépség védelmében

A Budapesti Tavasz Fesztivál és az Európai Kulturális Hónap keretében megtartott konferenciánkon (*Kereszténység az új Közép-Európában, Bp. 1994. április 9*) a tavaszt hirdetem: A hitetlenségből megtért Pierre Emmanuel francia költő szép vallomását alkalmaztam a közel két évtizeddel ezelőtti közép-európaiakra. Az *emberi arc* c. esszékötetéből idéztem ezeket a prófétai szavakat:

„*Biztos vagyok abban, hogy a hit a világ tavaszát jelenti, amint az ateizmus a telet. Ám a tél méhében hordozza mindig a tavaszt: januárban már rügyeznek a mandulafák. Csaknem*

egy fél évszázadon át télben éltem, de mindig éreztem, hogy mozgolódik a tavasz, és egyre fokozódott bennem a vágy, hogy hirdessem a tavasz jöttét. Mert a tavasz hirdetése is hivatás: részvételünk az egyetemes teremtvő Aktusban. Ez a könyv életem értelméről tanúskodik: törekvésem nem más, mint újrakezdeni, most a hitetlenség korában, a visszatérést, az éltető felemelkedést a Transzcendenshez.” (La Face humaine, 1965, 16.)

Akkor úgy tűnt, hogy túljutottunk a télies időszakon, túl a nihilizmuson. De azóta tapasztaljuk, hogy a Nietzschei metaforával az „Isten halálát” hirdető modern képrombolók után a „posztmodern” kor egyes képviselői már az *ember* haláláról beszélnek (Lévi-Stauss, M. Foucault) Sajnos, nem tűnt el teljesen földrészünkről – a hajdan keresztény Európából – az „emberarcú barbárság”. És az ateista, nihilista, abszurd világszemlélet kifejezésre jut a posztmodern művészetben, irodalomban is.

Bár a rendszerváltozás után, amikor a tavaszt hirdettem, optimista voltam olyan szellemtörténészekkel, mint az azóta elhunyt ortodox hívő, Olivier Clément (1927–2009), aki hitt a „szellem lázadásában”. A 2009-ben elhunyt ortodox író férfikorában tért meg az ateizmusból a keresztény hitre. *Szolzenyicin szelleme* c. könyvében, majd az 1979-es *A szellem lázadása* címűben, 1986-ban pedig *A látnokok* c. esszégyűjteményében azt hangoztatta, hogy Nyugat és Kelet lassan kilábol a krízisből, túljut a nihilizmuson, és hogy főleg Keleten még eleven az evangéliumi hagyomány. A koncentrációs táborok, a totalitárius rendszerek és megannyi barbárság ellenére a szellem lázad, egyfajta földalatti misztika terjed, a Föltámadott diadalmaskodik. A zsidó-keresztény bibliai hagyomány, az európai kultúrát átható keresztény szellem így vagy úgy megnyilatkozik, jelen van irodalmi alkotások tematikájában, vagy legalább műalkotások rostjaiban. Clément példákat is hozott fel e megállapítására. (Vö. Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség*. Róma 1991, 311–331.)

Sajnos, jóllehet megbuktak a totalitarizmusok, az istentelenség és embertelenség tovább terjed: Isten nélkül nem lehet igazán ember az ember. Ha Marx tétele: „*homo homini deus*” (az embernek az ember az istene) érvényesül, akkor az angol filozófus, Hobbes jóslata valósul meg: „*homo homini lupus*” – ember embernek farkasa.

Ha Isten helyett az aranyborjút, a Pénzt, vagy az Élvezetet, a Szexet imádják, ez a bálványimádás szétmállasztja az erkölcsi normákat. „Ha Isten nincs, minden megengedett”, hirdette Nietzsche nyomán Dosztojevszkij ateista hőse, és később az ateista író-filozófus, Jean-Paul Sartre is.

Olivier Clément, aki ugyan előbb idézett könyveiben már a reménység hangját pendítette meg, így jellemezte az Isten-ellenes lázadást (*Les Visionnaires*, 27–29):

„Az ember ellen elgondolt Istenből születik az Isten elleni ember állítása. A modern lázadás megállapítja, hogy 'isten' e világ dimenziójára zsugorodik: Marxnál az osztályharc projekciója, Nietzschénél a gyengeség és az ellenézés, Freudnál pedig a sikertelen szexualitás kivetítődése. A politikában, az orvostudományban vagy a pszichológiában tudós teóriák és technikák keletkeznek, hogy feloldják az alapvető szorongást, csökkentsék a véletlen és szükségszerűség romboló következményeit. H nincs más, mint ez a világ, törvényeinek állítólagos teljes verifikálása igazolja a totalitárius rendszereket. Ha nincs más, min a gyönyör, akkor ezt kell előállítani és fogyasztani, egészen a végső euthanáziáig. Szolzsenyicin nem tréfált, amikor azt mondta, hogy az inflációnak nincs más oka, mint a bűn. (...)

Ma a nyugati racionalitás győzedelmeskedik. A technikák és ideológiák planetárisra fokozzák ezt a racionalitást. Ez szétbomlasztja az ősi kultúrákat, amelyeknek emberei jólétet és szabadságot várnak tőle. Mégis, Hitvalló Maximusz szavai szerint, mi a 'jólét', amely nem válhat 'öröklétté'? És mi annyi 'felszabadítás' szabadsága, ha nem az ösztönökre és a szenvedélyekre való hagyatkozás, hogy becsapják a szorongást? Hacsak a 'jólét' és az 'öröklét' közti szakadás, illetve az üres szabadság tévelygése nem váltja ki bennünk állapotunk igazi tudatosítását? Nyugat a végső kérdések elé állítja az emberiséget. Ma az ember teljes egészében kérdésessé válik.”

Mi keresztények mégis hiszünk abban, hogy az ember, aki Isten képmása: szellem, értelem és szabadság, tehát *személy*, képes új világot teremteni a pusztulás romjain, mert ha a Lélek – a Föltámadott Lelke élteti – a csonthalmok is megelevenednek, miként az ezekielii látomásban Hiszünk abban Dosztojevskijjal, hogy csak a *szépség* mentheti meg világunkat, a szépség, amely elválaszthatatlan a jóságtól és az igazságtól.

Szétört világ

„*Szétört világ*”-ban élünk, ahogy a hívő író és filozófus, Gabriel Marcel katolikus író-filozófus egyik drámacíme jelezte. Széttöredezett nemcsak az igazság, hanem a modern és posztmodern művészet is. A nonfiguratív „ábrázolás” ma már a nihil felé mutat. Egy hete véletlenül láttam a tv-ben egy francia-magyar kiállítást, és hallottam annak kommentárját. A kiállítási terem falain különböző színű sávokat lehetett látni: a számtalan színvariációt, árnyalatot számítógéppel állították elő. A tudós magyarázat blöff volt!

A szürrealizmus által hirdetett lázadás ez volt: „Dörömbölni a teremtés kapuján!” (Maurcie Nadeau), tehát szétzúzni Isten teremtését, és újjáteremteni azt a művészi alkotás erőfeszítésével. Ez a végletes metafizikai és művészi lázadás kifejeződött a modern művészetekben is. Nem arról van szó, hogy pl. a képzőművészeteknek másolniuk kell a természetet (ez elvégzi a fényképészet). Vagy ahogy a Lukács György-féle esztétika tükröződés-elmélete hirdette a „kritikai realizmust”, elítélve a szürrealizmus mérsékelt újításait is, irodalomban és művészetben. Minden művészi alkotás önkifejezés is és teremtés is, a teremtő Isten művének folytatása, miként minden munka, a természet humanizálása.

A lázadás következtében először a *vallásos témák* tűntek el. Bár a XX. század elején még jelen vannak olyan moderneknél, mint Chagall, Csontváry vagy Georges Rouault, vagy még a XX. század végén is pl. Prokopp Péternél. Aztán a nonfiguratív alkotásokban eltűnt az ember vagy eltorzult az *emberi arc* (Picasso). Ez talán a legsúlyosabb dekadencia.

Itt emlékeztetek a neves zsidó filozófus (litvánból franciává lett) Emmanuel *Lévinas* (1906–1995) alap gondolatára, az *emberi arcról* szóló reflexióira. A 90 éves korában elhunyt filozófus és talmudista, miközben szembefordult a független egyedekből építkező atomizált társadalom koncepciójával, azt is tanította, hogy *Istent nem az égben, hanem az arcát éppen felénk mutató másik emberben kell keresni*, s hogy a másikkal szemben érzett erkölcsi felelősség elsődlegesebb a szabadságnál.

„Isten ellen elkövetett bűneim bocsánatot nyerne, és még a jóindulatától sem függök..., egyedül tőlem függ, hogyan békülök meg ezzel az Istennel. A megbocsátás eszköze egyedül az én kezemben van. Ezzel szemben ahhoz, hogy elnyerjem a felebarátom, a testvérem bocsánatát, először ki kell engesztelnem. És ha nem hajlandó kiengesztelődni? A másik ember megteheti, hogy nem bocsát meg – s akkor én örökre feloldozás nélkül maradok” – írta egy helyen a 20. század egyik nagy hatású filozófusa., Emmanuel Lévinas.

A zsidó- keresztény hit szerint az ember Isten képmása. A láthatatlan Istent képmásában, az embertestvérben láthatom meg. Mert „a szeretet az a szem, amellyel „megláthatom” Istent” (Szent Ágoston). Tehát ha szeretek, megtapasztalhatom a Szeretet-Istent. Manapság sokat beszélünk dialógusról és kommunikációról; de ez igazában személyek között lehetséges. A technikának a személyközi kommunikációt kell elősegítenie, a kommunikáció azután a kommúnióhoz, a szeretetközösséghez vezethet.

Kitérő: Teilhard de Chardin látomása a nooszféra egységesüléséről: „planetizáció”

(Erre nem került sor időhiány miatt.)

A posztmodern kultúra

Előzetes megjegyzés a modern kommunikációról

A kommunikációs eszközök jelenkori sokfélesége és az egyre gyorsabb ütemben egyetemessé váló, a legkülönbözőbb kultúrákat egyaránt átható, a vizuális nyelvet egyre inkább előnyben részesítő posztmodern gondolkodás összefüggésében kellene vizsgálni hagyományosan a „természetes” nyelv vizuális jelrendszerét: az arc, a mimika, a test és a gesztusok nyelvét. Az arcnak, illetve a test tagjainak, különösen a kéznek a jelzéseit gyakran fogták fel az első nyelvnek, mely a szavakkal történő beszédet megelőzi.

Érdeemes tisztázni, hogy milyen szerepe van mai kultúránkban a fiziognómiai gondolkodásnak, vagyis az ember belső világát tükröző arc jelzése olvasásának a sokféle médium révén történő (multimediális) kommunikáció összefüggésében? Mit őrzött meg az arc jelrendszere eredendő funkciójából, és hogyan befolyásolja ezt a közlésformát a jelenkori vizuális kultúra? De hogyan lehet mindezt alkalmazni a képzőművészetre, pl. a non-figuratív ábrázolásokra? Persze az összetört, limlomból összerakott „alkotások” is jelentenek valamit: elárulják alkotójuk nihilizmusát, abszurd világszemléletüket. Előbb az arc tűnt el, aztán az emberi alak, maga az ember halott.

Mi történik a mai posztmodern kultúrában? Milyen változásokat figyelhetünk meg?

Három jelenség jelzi a mentalitások mély változását: 1) Az új szocializáció; 2) A fogyasztási termékekhez való viszony; 3) a politikai hatalom kommunikációs módszere. Tehát három regiszter: társadalmi (*web*), gazdasági (*marketing*), politikai (*show*).

1) A mai fiatalok nem ismerik a számítógépek, *internet* és mobiltelefon nélküli világot. A *Net Generation* számára ezek a technikai eszközök elsőrendű szerepet játszanak személyiségük kibontakoztatásában és társadalmi kapcsolataikban. Az információ és a kommunikáció technológiájának használata a mai fiatalok számára teljesen természetes. Blogokat hoznak létre, hálózatok révén lépnek kapcsolatba. A *MySpace* és a *Facebook* szociális hálózatát a fiatalok számára hozták létre (bár felnőttek is feliratkoznak kíváncsiságból, hogy lássák, milyen világban élnek a fiatalok).

2) A második tendencia a *marketing*: a fogyasztási termékekhez való viszony főleg a reklámozásban fejeződik ki. Amióta a reklámok előzönlötték az újságokat, képes

magazinokat, majd a televíziót, e jelenségnek mindig kettős szerepe van: az eladandó termék magasztalása, továbbá olyan életstílus terjesztése, amelyben a termék megtalálja természetes helyét. Olyan kritikus gondolkodók, mint az új-marxista H. Marcuse, igyekeztek rávilágítani, hogy a fogyasztói társadalomban mesterségesen teremtenek igényeket, hogy a gazdasági gépezet működhessen. Nemigen volt eredménye a filozófus kritikájának: a mesterséges igény a természetes fölé kerekedik, az életstílus diktálja a fogyasztást.

3) A politikai élet (*show*). Hasonló fejlődés tapasztalható a politika világában. A racionális beszédől átcsúsznak az emocionálishoz: a politikai pártok kampányaik során a közönség érzelmeire igyekeznek hatni, tehát nem értelmi meggyőzéssel, hanem a szívek megindításával. Elég, ha az újabb amerikai és francia kampányokra gondolunk.

Michel MAFFESOLI, francia szociológus¹ kritikusan jellemzi a mai posztmodern szellemiséget, amelyet jórészt a *web*, az *internet*, a médiumok és a képi kultúra (látványosságok) alakítanak. Kultúránk helyettesíti a hagyományos racionális ideált egy bizonyos bálványozó/mitikus légkör/környezettel. Korábban a történelemnek volt értelme (iránya és jelentése) és Igazsága (nagy kezdőbetűvel!), ma már széttöredezett az igazság, a tünékeny igazságmorzsák jelennek meg.

Milyen lesz kultúránk jövője?

Amikor itt tartottam, elővettem Pilinszky János sokat idézett, mélyen szántó tanulmányát: „A *'teremtő képzelet'* sorsa *korunkban*.” A mai művész képzeletének sorsa meglehetősen nyugtalan, tragikus., állapítja meg a költő. „Amikor a lélek elfárad, s vele együtt a képzelet, a stílusban valamiképp úgy tárgyasítjuk a világot, ahogy az elfáradt szerelem tárgyasítja a szexualításban a másikat.”

Vagyis – teszem hozzá – itt már nem perszonalizmus, hanem a testiség, az anyagiasság szelleme működik. Itt felismerem a francia perszonalisták, különösen Gabriel Marcel hatását Pilinszky Jánosra. (Barátok voltak, Párizsban nemcsak találkoztak, hanem János az író-

¹ *Iconologies: Nos idol@tries postmodernes*, Albin Michel, Paris, 2008. Vö. *Távlatok* 83/33.

filozófusnál lakott is.) Továbbidézem Pilinszky tanulmányának főbb gondolatait, gondolatmenetét.

„Egy szép napon arra ébredünk, hogy az, ami a színpadon történik: *sehol nincs jelen*. Mintha a történelemből eltűnt volna az állítmány. (...) Jelen akarunk lenni minden áron, s legfőképpen épp jelenlétünket semmisítettük meg. (...) „Amit tudok, egyedül annyi, hogy Isten időről-időre átvérzi a történelem szövetét, s a szituáció kegyelméből az ember ismét engedelmessé válik. (...) Ahogy nincs egyéni megváltás, kollektív megváltás sincsen. Mégis a jótett interperszonális /személyközi kapcsolat/, közvetlenségében univerzális jellege: a 'másikban' mindig mindenki jelenlétének konkretizálása. (...) Ha a 'vallásos művész' mai rendeltetési helye egyáltalán megjelölhető: az egyedül a végletes türelem és testvéri megosztás posztja lehet.”

A hívő keresztények tudják, hogy a bűn miatti halálos gyöngeségüket csak a „vereség Istene” – a kereszten meghalt és feltámadt Isten – tudja orvosolni. Pilinszky így következtet:

„Nekünk /hívőknek/ nem nehéz belátnunk, hogy végső soron mindig és mindenki ugyanazon az aratáson dolgozik, még a deinkarnáció és a manipulálások irodalma is, ha mással nem, tévelygéseivel siettetve a drámát – képzeletük drámáját, megtestesülésünk drámáját – a *kifejlet* felé.”

Befejezésül II. János Pál egy 1981-es beszédéből idézek, amelyet Rómában egy kollokvium résztvevőikhez intézett, akik *Európa keresztény gyökereiről* tartottak megbeszélést:

„*Itt van a kultúra Európája, a nagy bölcséleti, művészi és vallási mozgalmakkal, amelyek sajátos jellegét adják, és valamennyi földrész tanítójává teszik; itt van a munka Európája, amely a tudományos és technológiai kutatás folytán a különféle civilizációkban kifejlődött, és végül is eljutott az iparosodás meg a kibernetika jelen koráig; itt van a népek és nemzetek tragédiáinak Európája is, a vér, a könnyek, a harcok a törések, a legfélelmetesebb kegyetlenségek Európája.* Erre az Európára is, a nagy szellemek üzenete ellenére, súlyosan és borzalmasan ránehezedett a bűn, a Gonosz drámája, aki az evangéliumi példázat szerint a történelem szántóföldjébe elhinti az elszomorító konkolyt. És ma a probléma, amely nem hagy békén, pontosan ez: megmenteni Európát és a világot további katasztrófáktól.

(...) Olyan Európában élünk, amelyben egyre erősebben mutatkozik az ateizmus meg a szkepticizmus kísértése, amelyben kínos erkölcsi bizonytalanság ver gyökeret, a család

szétesésével és az erkölcsök elfajulásával, amelyben az eszmék és mozgalmak veszélyes konfliktusa uralkodik. A civilizáció válsága (Huizinga), és a „Nyugat alkonya” (Spengler) nem jeleznek egyebet, mint Krisztus és az evangélium legvégső időszerűségét és szükségességét. Az *embernek mint Isten képmásának keresztény értelme* – a görög teológia szerint, amelyet Cirill és Metód annyira szeretett, Szent Ágoston pedig elmélyített – *Európa népeinek a gyökere*. Ezt kell szeretettel és jóakarattal vonatkozási pontnak venni, hogy korunknak békét és derűs nyugalmat adjunk. Csak így fedezhetjük fel emberi értelmét a történelemnek, amely valójában ’üdvösségtörténet’.”

Tíz évvel később a Szentatya *magyarországi látogatása* alkalmával, 1991. aug. 20-án, a Hősök terén, hasonló gondolatokat ismételt meg. Hangoztatta, hogy Magyarországon pluralista társadalom van kialakulóban, „de a történelem arra tanít, hogy a modern emberiség történetébe olyan alapvető keresztény értékek épültek be, mint a személy méltósága, a szolidaritás, a szabadság és a béke. Az Egyház veletek van, hogy folytassa Isten Országának hirdetését és bizonyítsa, hogy ez az Ország az emberi méltóság alapja és az a transzcendens távlat, amelyben minden emberi érték elnyeri teljes értelmét.”